

Heilige abdis

Amelberga (ca. 900 n.Chr.)

Het is niet zo verwonderlijk dat er weinig informatie voorhanden is over vrouwen die leefden in de vroege middeleeuwen. Het beschikbare bronnenmateriaal is schaars en de positie van vrouwen in de samenleving van toen is niet te vergelijken met die in de onze.

De vroegmiddeleeuwse vrouwen die we tegenkomen in 1001 vrouwen uit de *Nederlandse geschiedenis* van Els Kloek hadden voornamelijk een religieuze rol. Dit komt voornamelijk doordat de meeste bronnen uit dit tijdvak religieus van aard zijn. Zo ook Amelberga. Zij was de eerste vrouwelijke abdis van het benedictinessenklooster in Susteren in Limburg. We weten van het bestaan van deze abdis door zogenaamde inventarislijsten van het klooster. Op de lijsten staan allerlei attributen waaruit blijkt dat haar invloed in de abdij niet onderschat mag worden: er staan verschillende bekers op met een afbeelding van het hoofd van de eerste abdis van het klooster en er is zelfs een gedeelte van haar schedel bewaard gebleven, in een zijden doek. De inventarislijsten stammen uit de twaalfde eeuw. De verhaalvorming rond Amelberga geeft een aanwijzing over wanneer zij leefde. Zij kreeg namelijk de drie dochters van koning Zwentibold onder haar hoede terwijl zij de leiding had in het klooster. Zwentibold, de koning van Lotharingen, zat slechts vijf jaar op de troon (895-900) en sneuvelde in de strijd tegen concurrerende koningen. Hierdoor valt Amelberga te plaatsen rond het jaar 900. Koning Zwentibold werd trouwens begraven in de al bestaande abdijkerk in Susteren. Het vraagt weinig verbeeldingskracht om je voor te stellen dat de abdis van het klooster ervoor wilde zorgen dat het lichaam van vader werd begraven dicht bij de plek waar zijn dochters

Ben Vriesema is hoofdredacteur van Kleio.

De reliekbuste van Amelberga wordt door monniken gedragen tijdens de heiligdomsvaart van Maastricht in 2018.

werden klaargestoomd voor een religieus leven. Koning Zwentibold kon overigens trots zijn op zijn dochters, want twee van de drie werden later opvolgsters van Amelberga.

Spartaans

De abdijkerk werd aan het begin van de achtste eeuw gesticht door Willibrord die het gebied ontving van hofmeier Pepijn van Herstal. Mogelijk bestond de kerk daarvoor al als eigenklooster van de familie van Pepijn. De plek kwam Willibrord goed uit, want Susteren ligt halverwege Utrecht en Echternach (Luxemburg), beide belangrijke plaatsen vanwaaruit de Angelsaksische bisschop werkte. De weg tussen deze plaatsen stond zelfs bekend

als de Willibrordsweg. Willibrord werd uiteindelijk in Echternach begraven.

Over de werkzaamheden die Amelberga uitvoerde, kunnen we kort zijn: ze zal de regels van Benedictus uitgevoerd hebben, samengevat in het vroegmiddeleeuwse motto *ora et labora*. Zeven keer per dag diende er gebeden te worden, omdat Benedictus van Nursia, de oprichter van de orde, dit in 529 had bevolen in zijn 73 hoofdstukken tellende kloosterregel. Het leven in het klooster diende gewijd te worden aan contemplatie, gebed, viering van de eucharistie en eenvoudige arbeid. Het kloosterleven zal hard zijn geweest, de nonnen die er werkten hebben zich aan het spartaanse leven moeten aanpassen. ▶

Amelberga als heilige

Na de dood van Amelberga werd ook zij begraven in de kerk. De relieken van Amelberga bevinden zich in een schrijn in de abdijkerk. Deze worden eens in de zeven jaar – een heilig getal volgens Benedictus – getoond tijdens de heiligdomsvaart van Maastricht. De reliekbuste wordt dan gedragen door monniken die op deze wijze het publiek kennis laten maken met deze heilige. Vreemd genoeg wordt dat niet gedaan door benedictinessen, de vrouwelijke equivalenten van de monniken. Mocht u overigens keelpijn hebben en richting Susteren gaan, dan is het raadzaam om, net als in de (late) middeleeuwen, bier aangengd met honing te drinken uit een kroes waarop een beeltenis van Amelberga staat. Wie weet helpt het.

‘Er was een volle aflat te verdienen als pelgrims in juli Susteren bezochten en daarbij de relieken aanschouwden’

Zoals gezegd weten we verder niets van Amelberga. Haar naam komt alleen voor op de inventarislijsten. Tijdens de Franse tijd werden de archieven van het klooster door de benedictinessen zelf verbrand en werden de relieken verstopt. Nadat het voor katholieken weer veilig werd om hun geloof te belijden, werden de overblijfselen van de heilige tevoorschijn gehaald en op verschillende momenten getoond aan het publiek. Er was zelfs een volle aflat te verdienen als pelgrims in juli Susteren bezochten en daarbij de relieken aanschouwden. Een relatief onbekende vrouw uit de vroege middeleeuwen wordt zo door de katholieke gemeenschap nog steeds in ere gehouden. Wilt u de reliekschrijn met de schedel en andere overblijfselen zien? In 2025 komt Amelberga weer naar buiten. ■

Titelpagina van een van de twee boekjes die zuster Bertken schreef. Drie uitgevers gaven de boekjes na haar dood uit, waaruit blijkt hoe geliefd ze was. Zuster Bertken was de eerste Nederlandse vrouw van wie er teksten in druk verschenen. Collectie Koninklijke Bibliotheek.

Ingemetseld in de stad

Zuster Bertken (1426/27-1514)

In Utrecht is in de Choorstraat (spreek uit als Koorstraat) een gedenksteen te vinden. Met die steen wordt de plaats aangegeven waar de kluis van zuster Bertken heeft gestaan. Deze zuster Bertken, ook wel Suster Betken genoemd, is het bekendste voorbeeld van een stadskluizenares in Nederland.

Bertken was waarschijnlijk een bastaarddochter van de proost van de Pieterskerk van Utrecht. Na haar overlijden in 1514 wilden zoveel burgers afscheid van haar komen nemen dat het kerkbestuur zes kerkwachters moest inhuren om de grote menigte in bedwang te houden. Ook werd de kerkklok van de Dom tweemaal geluid, iets wat alleen gebruikelijk was bij de dood van een bisschop. Hoe kon een bastaarddochter zo geëerd worden?

Religieuze behoeften

Vanaf de elfde eeuw begon de samenleving te veranderen. Er vonden in de landbouw ontwikkelingen plaats waardoor er met minder mensen meer voedsel geproduceerd kon worden. Er kwamen daarom steeds meer ambachtslieden en er werd veel meer handel gedreven. De geldeconomie kwam weer terug en de langeafstandshandel werd hersteld. Hierdoor ontstonden nieuwe steden en werden de bestaande steden veel groter. Het christelijk geloof bleef onveranderlijk belangrijk in deze periode. Maar de religieuze behoeften van de middeleeuwse mens veranderden wel. Vooral in de steden. Aan de ene kant was er een steeds grotere tendens naar ritualisering en veruiterlijking van het geloof, terwijl aan de andere

kant juist behoefte was aan de verinnerlijking van het geloof.¹ Al deze veranderingen komen goed tot uiting in de opkomst van de stadskluizenares. Tot en met de vroege middeleeuwen waren kluizenars vooral mannen. Een kluizenaar trok zich voor langere tijd terug uit de maatschappij, vaak in een bos of een woestijn, waar hij afgezonderd in een eenvoudige hut of grot gingen wonen. Deze ruimte werd kluis of hermitage genoemd. Met een ascetische levensstijl, meditatie en gebed probeerde de kluizenaar dichter bij God te komen. Hierdoor genoot hij veel aanzien bij het volk, wat niet altijd

